

Ingiliz va o'zbek tillarida ish yuritish terminlarining o'rganilishi**Islomjon Turdiyev**

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti Tarjima nazariyasi va amaliyoti fakulteti o'qituvchisi

mr.turdiyev93@gmail.com

Abstrakt

Ushbu maqolada terminologiya sohasining ajralmas va tadqiq qilishga muhtoj bo'lgan qismi hisoblanadigan ish yuritish terminologiyasining ingliz va o'zbek tili tilshunoslari tomonidan o'rganilganligi va uning ahamiyati haqida so'z boradi. Maqoladan ish yuritish terminlari va hujjatlarining tarixiy ildizlari va zamonaviy shakllari haqida qisqacha ma'lumotlar taqdim qilinadi.

Kalit so'zlar: Terminologiya, ish yurituv, rasmiy hujjatlar, ish yuritish terminlari

Kirish

Ish yuritish terminlarini tadqiq qilishning ahamiyati sodda deb ta'riflash mumkin. Ish yuritish terminlarini tadqiq qilish quyidagi ahamiyatlarga ega: Ish jarayoni tushunchalarini o'rnatish: Ish yuritish terminlari o'zlariga xos tushunchalarni o'z ichiga oladi. Bu terminologiyani chuqurroq tushunish, foydalanish va o'z ma'noni kiritishga imkon beradi. Ish yuritishdagi terminologiya mutaxassislar, dizayn identifikatsiya, tadbirlar va boshqa sohalarda samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Tushunchalar va qarorlar ko'rsatilgan terminologiyadan kelib chiqadi. Ish yuritish terminlarini o'rganish va tadqiq etish, kompaniyada mahalliy terminologiyani rivojlantirishga yordam beradi. Bu da'vo o'z muvaffaqiyatini yaxshilaydi. Ish yuritish terminologiyasi mutaxassislar uchun hujjatlarni tuzishda muhim o'rin tutadi. Bu, so'zlar va tushunchalarning aniq va aniq bo'lishini ta'minlaydi. Ish yuritish terminologiyasi xodimlarga ish faoliyatini tushunish, o'z hisobkitoblari va vazifalarini tushuntirishga yordam berishi mumkin. Ish yuritish terminologiyasi, turli sohalarda ishlashda foydalanishning osonlik va o'tishini ta'minlaydi. Ish yuritish terminlarini tadqiq qilish ish joylari uchun ish faoliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ular o'rganish va o'zgarishlarni amalga oshirish, kompaniya xabarlarini o'z ichiga oladigan dasturlarni rivojlantirish va hujjatlarni yaratishda juda muhimdir.

Asosiy qism

Ish yuritish terminologiyasi (maxsus yoki texnik terminologiya deb ham ataladi) ni tadqiq etish tilshunoslikning, xususan, amaliy tilshunoslik sohasining zarur bo'limlaridan biridir. Ushbu sohada ixtisoslashgan tilshunoslar ko'pincha turli dunyo tillarida maxsus terminologiyani ishlab chiqish, standartlashtirish va qo'llashga e'tibor berishadi. Jahon tilshunosligida ish yuritish hujjatlari terminologiyasini tadqiq qiluvchi yo'nalishlar haqida so'z yuritiladi. Amaliy tilshunoslar real dunyo kontekstlarida lingvistik tamoyillarning amaliy qo'llanilishini o'rganadigan mutaxassislaridir. Ular ko'pincha ma'lum bir professional sohalarda, jumladan, ofis ishlarida til qanday qo'llanilishini o'rganadilar. **Amaliy tilshunoslar** huquqiy hujjatlarda, biznes aloqalarida, ma'muriy hujjatlarda va boshqalarda qo'llaniladigan terminologiyani tahlil qilishlari mumkin. **Tarjima va tarjimonlik bo'yicha mutaxassislar** maxsus terminologiyaga alohida e'tibor berishadi. Ular hujjatlarning bir tildan ikkinchi tilga to'g'ri tarjima qilinishini, ko'zlangan ma'no va atamalarni saqlagan holda ta'minlaydi. Bu jarayonda ular yuridik, tibbiy yoki biznes terminologiyasi kabi o'zlari ishlayotgan sohaning o'ziga xos lug'atini yaxshi bilishlari kerak. **Terminologlar** (atamashunoslar) terminologiyani o'rganishga ixtisoslashgan tilshunoslardir. Ular ma'lum bir sohada maxsus lug'atni yaratish, standartlashtirish va boshqarishga qaratilgan. Ish yuritish hujjatlari kontekstida terminologlar ma'muriy, yuridik yoki biznes hujjatlari uchun standartlashtirilgan terminologiyani ishlab chiqish va saqlash ustida ishlashi mumkin. **Leksikograflar** esa lug'atlarni tuzish va yuritish uchun javobgardir. Ular lug'atlar va ma'lumotnomalarga maxsus terminologiyani kiritish uchun ishlaydi. Leksikograflar lug'atlarning dolzarb bo'lishini va ish yuritish va tegishli sohalarda qo'llaniladigan rivojlanayotgan tilni aks ettirishini ta'minlaydi. **Til va muloqotning kengroq sohasidagi tadqiqotchilar** tilning professional kontekstlarda, jumladan, ofis ishlarida qanday ishlatilishini tekshirishlari mumkin. Ular til siyosati, hujjatlar dizayni va ofis muhitida muloqot samaradorligini o'rganishi mumkin. **Korpus tilshunoslari** tildan foydalanish naqshlarini aniqlash uchun katta matn to'plamlarini (korpora) tahlil qiladilar. Muayyan atamalar qanday qo'llanilishini tushunish, lingvistik tendentsiyalarni aniqlash va ish joyidagi muloqotni yaxshilash vositalarini ishlab chiqish uchun ular ish yuritish hujjatlari korpusini o'rganishlari mumkin. **Terminologiyani standartlashtirish tashkilotlari** turli xalqaro va milliy tashkilotlar muayyan sohalarda terminologiyani standartlashtirishga bag'ishlangan tashkilotning tarkibiy qismidir. Ushbu tashkilotlarning tilshunoslari va mutaxassislari tildan foydalanishda izchillik va ravshanlikni ta'minlash uchun ishlaydi. Ushbu tashkilotlar atamalar standartlarini ishlab chiqish uchun ko'pincha hukumatlar, sanoat va til mutaxassislari bilan hamkorlik qiladi. **Ko'p millatli korporatsiyalarda til bo'yicha**

mutaxassislar ko'pincha turli lingvistik kontekstlarda izchil mulohazalarni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Ular butun dunyo bo'ylab xodimlar tomonidan oson tushuniladigan ofis hujjatlarini yozish bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqishlari mumkin. **Hukumat va yuridik muassasalarda tilshunoslari** va til mutaxassislari rasmiy hujjatlarni tayyorlash, tarjima qilish va talqin qilishda ishtirok etishlari mumkin. Ular huquqiy va ma'muriy hujjatlarning aniqligini va tegishli til standartlariga mos kelishini ta'minlaydi.

Rasmiy hujjatlar ish yuritish jarayonining asosini tashkil qilganligi uchun uni tadqiq qilish va takomillashtirish tarixdan amalga oshirilib kelinmoqda. Inson va jamiyat paydo bo'libdiki unda ma'lum qolipga solingan tizim asosidagi hujjatlarga talab mavjuddir. Ish yuritish terminlari hujjatlar asosida o'rganiladi va bu ishni dastlab muayyan tarzda shakllantirishni boshlab bergan shaxs bu qadimgi Bobil shohi Xamurabi miloddan avvalgi 1792-1750-yillarda hukmronlik qilgan va o'z davri talabiga mos qonunlar to'plamini tuzishni buyurgan, hamda qadimgi mixxat yozuvida loy taxtachalarga yozilgan yodgorliklar hujjatlarning namunlaridir. Albatta, kishilik jamiyatining taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy tuzumlarning almashinishi, aniqrog'i, kishilar o'rtasidagi ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy munosabatlarning takomillashishi barobarida hujjatlar ham takomil topib borgan²⁷. Misol tariqasida davlatlararo yozishmalardan tortib merosga oid yoki oddiy qarz munosabatlarga oida yozishmalar ham ma'lum shakl-u shamoyilni talab qilgan va bu hujjatlarni saqlash zarurati yuzaga kelgan. Ma'lumotlarga qaraganda, Markaziy Osiyoda arxiv (hujjatlar to'plami) yozuv bilan bir vaqtda paydo bo'lgan.²⁸ Bundan ko'rinadiki hujjatchilik va unga doir terminlar qadim-qadimdan Markaziy Osiyo hududida keng qo'llanilib kelingan. N.Sadinova o'zining "O'zbek tilida ish yuritish terminlari" deb nomlangan dissertatsiyasida soha terminologiyasini batafsil tadqiq qilgan holda uning o'rganilish tarixi bo'yicha muhim ma'lumotlarni berib o'tadi.

Qadimgi Tuproqqal'a xarobalaridan topilgan, Xorazmshohlarga tegishli III-IV asr boshlariga oid hujjatlardan iborat arxiv qoldiqlari, 1930-yil boshlarida qadimgi So'g'diyona davlatining Mug' tog'i xarobalaridan topilgan Devashtich arxivi va Qo'qon va xiva xonliklari arxivlari, Buxoro amirligining Qushbegi arxivi²⁹ va fikrimizning dalilidir. O'zbek tilining rasmiy idoraviy til sifatida qo'llanishi qoraxoniylar hukmronligi davrida boshlandi. XX asrdan so'ng o'zbek xonlari va amirlari saroylarida yozilgan turli xil hujjatlar o'ziga xos mazmuni, muayyan

²⁷ Qarang: Къера Э. Они писали на глине. - М., 1984, стр. 124. Muqaddima

²⁸ Alimov I., Ergashev F., Bo'taev A. Arxivshunoslik. - Toshkent. Sharq, 1997.- B.Z.

²⁹ Ko'rsatilgan manba va ko'rsatilgan bet.

tartibi va nutqiy qolipi bilan ajralib turadi. Sho‘ro hukmronligi davrida o‘zbek va rus tillarida ish yuritish huquqi qonunlashtirilgan bo‘lsa-da, amalda o‘zbek tilining ijtimoiy mavqeyi past edi. O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, o‘zbek tilining davlat tili sifatidagi rasman ish yuritish maqomi mustahkamlandi³⁰.

Ba'zi manbalarda hujjatlar tarixi bundan ham qadimiyroq ekanligi ta'kidlanadi. “So‘nggi xulosalarga ko‘ra, turkiy yozuv eramizdan oldingi I ming yillikda yuzaga kelgan. Turk xoqonliklari Vizantiya, Xitoy, Eron kabi davlatlar bilan diplomatik aloqalar o‘rnatganlar.”³¹ Tarixiy manbaalarda turk xoqoni Istaming Vizantiya Imperatori Yustin II ga maktub jo‘natganligi qayd etilgan: demak, o‘sha paytlardayoq davlat hujjatlari, ish qog‘ozlari tuzilgan, bunday hujjatlarni bituvchi, idora ishlarini yurituvchi maxsus kishilar bo‘lgan.³² VII-VIII asrlarda bitilgan turkiy toshbitiglarda (Kultigin, Tunyuquq bitiktoshlari) qo‘llangan *bitig* termini o‘zbek kitobatchilik terminlarining shakllanishida eng muhim davr hisoblangan XI-XV asrlarga oid yozma manbaalarda ham ko‘plab uchraydi. Bu davrlarda bitig termini “*kitob*”, “*noma*”, “*maktub*”, “*xat*”, “*yozuv*”, “*hujjat*” kabi ma‘nolarda qo‘llangan.³³ Turkiy rasmiy uslubning yuzaga kelishi va takomilini maxsus tadqiq etgan Q. Omonovning fikriga ko‘ra, O‘rta asrlarda mo‘g‘ul, fors, xitoy, rus tillarida bitilgan xujjatlarning matn komponentlari shakllanishiga turkiy xujjatchilik samarali ta‘sir kursatgan. Tilshunos bu fikrini asoslashda aynan xujjatlarning unvon kismida kullanuvchi “*so‘zim*” yoki “*so‘zimiz*” jumlasiga tayanadi. Mo‘g‘ulcha xujjatlarda kullangan “*ugi manu*” birikmasi Chingizxon davrida davlat maxkama ishlarida yetakchi ishlarni bajargan turkiy xalklar tomonidan kiritilgan bulib, ular o‘z ota-bobolari rasmiy matnlaridagi unvonlar va xujjat tuzish shaklini mo‘g‘ulcha xujjatlarda tarjima shaklida qo‘llay boshlaganlar. O‘rta asrlarda bitilgan forsha yorliqlar unvonining andozasi ham turkiy xujjatchilikdan o‘zlashtirilgan bo‘lib, ular turkiy tilda, turkiy davlatlar devonxonasida qo‘llangan shaklda berilgan. Turkiy hujjatchilik an‘anasi O‘rta asr rus davlat mahkamachiligiga ham ta‘sir etib, rus knyazlari 1492 yildan e‘tiboran o‘z xujjatlarida turkiy unvonlarga xos bulgan *so‘zim* shaklini *slovo moye* shaklida qo‘llay boshlaganlar.³⁴ “XV asrda uyg‘ur yozuvidagi yodnomalar asosan uch markazda —Yazd, Hirot,

³⁰ A.Suyarov O‘zbek tilida Ish yuritish uslubiy qo‘llanma, 7-bet, Namangan-2018

³¹ Ergashev Q., Takallum rishtasin chekma uzun... //Sog‘lom avlod uchun, 2001.- №2. - B.20

³² Rahmonov N. Turk xoqonligi. - Toshkent, 1993. -B.32.

³³ Yuldashev I.J. O‘zbek kitobatchilik terminologiyasi: shakllanishi, taraqqiyoti va tartibga solish: Filol. Fan. D-ri... diss. Avtoref.-Toshkent. 2005. - B.11

³⁴ Omonov Sh. Eski turkiy rasmiy matnlar diplomatikasining qo‘shni mamlakatlar hujjatchiligiga ta‘siri // O‘zbek tili va adabiyoti, 2017. - №6. - B.91-92

Samarqand kabi madaniy markazlarda tartib etilgan. Bu davrda uyg'ur yozuvida bituvchi maxsus kotiblar bo'lib, ularni *"baxshi"* nomi bilan ataganlar.³⁵ Q.Omonov turkiy xujjatlar tili rasmiy uslub tizimining yuqori darajada —sayqallanganligi bilan xarakterlanishini, bunda - til vositalarining muayyan tartibdagi me'yoriga amal qilinganligi, shuningdek, bunday tizimni yaratish bir necha avlod bitikchilarining tajribasi asosida yuzaga kelganini ta'kidlaydi.³⁶

Ish yuritish hujjatlari terminologiyasini, xususan, tilshunoslik sohasida o'rganish ko'pincha tilshunoslar, amaliy tilshunoslar va terminologiya bo'yicha mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. Aynan shu sohada o'z faoliyati bilan umume'tirof etilgan aniq olimlar bo'lmas-da, terminologiya, amaliy tilshunoslik va hujjat tahlilining kengroq sohalariga salmoqli hissa qo'shgan bir qancha tilshunos va tadqiqotchilar bor. Mana bir nechta taniqli shaxslar va ularning hissalar:

Eugene Garfield ma'lumot qidirish va terminologiyani boshqarish sohasiga katta hissa qo'shgan taniqli axborot olimi edi. Uning iqtiboslarni tahlil qilish va indekslash tizimlari bo'yicha ishi hujjatlarni, shu jumladan ish yuritish kontekstidagi hujjatlarni tashkil qilish va qidirishga katta ta'sir ko'rsatdi. Garfieldning kashshof tadqiqotlari zamonaviy axborot faniga asos soldi³⁷. Xuan C. Sager: Xuan C. Sager terminologiya ma'lumotlar bazalari va terminologiyani boshqarish tizimlarini ishlab chiqishdagi faoliyati bilan mashhur tilshunos va terminologiya mutaxassisi edi. Uning tadqiqotlari aniq va standartlashtirilgan til muhim bo'lgan sohalarda, jumladan, huquqiy va ma'muriy hujjatlarda ta'sir ko'rsatdi³⁸. Sue Ellen Wright: Sue Ellen Wright terminologiyani boshqarish va terminologiyani ajratib olish bo'yicha keng qamrovli tadqiqotlar olib borgan tilshunos. Uning ishi yuridik, biznes va texnik yozuvlar kabi katta hajmdagi ofis hujjatlarini ishlab chiqaradigan sohalarda amaliy qo'llanmalarga ega³⁹. Garold B. Allen tilshunos va hujjatlarni tahlil qilish va axborot qidirish sohasida mutaxassis edi. Uning tadqiqotlari hujjatlarni tasniflash tizimlarini ishlab chiqish va ish yuritish hujjatlarini tushunish va boshqarish uchun tegishli bo'lgan hujjatlar ichidagi ma'lumotlarni tashkil etishga qaratilgan⁴⁰. Klaus-Dirk Shmits: Klaus-Dirk Shmits terminologiya bo'yicha mutaxassis bo'lib, u turli sohalarda, jumladan biznes va ma'muriy

³⁵ Sodiqov Q. Ko'rsatilgan asar. – B.5.

³⁶ Omonov Q. Qadimgi hujjatlar leksikasiga doir // O'zbek tili va adabiyoti, 2014. - №6. – B.87

³⁷ Garfield, E. (1979). Iqtiboslarni indekslash: uning nazariyasi va fan, texnologiya va gumanitar fanlarda qo'llanilishi. Wiley

³⁸ Sager, J. C. (1990). Terminologiyani qayta ishlash bo'yicha amaliy kurs. Jon Benjamins nashriyot kompaniyasi.

³⁹ Rayt, S. E. (2019). Kundalik hayotda terminologiya. Jon Benjamins nashriyot kompaniyasi

⁴⁰ Allen, H. B. (1973). Tasniflash va qidirish nazariyasiga. Wiley

aloqada terminologiyani standartlashtirish va boshqarish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Uning ishi ofis kontekstlarida terminologiya resurslarini ishlab chiqish uchun amaliy ahamiyatga ega⁴¹.

Xulosa

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu tadqiqotchilar ish yuritish hujjatlari terminologiyasi bilan bog'liq sohalarga salmoqli hissa qo'shgan bo'lsa-da, ushbu aniq mavzuni o'rganish ko'pincha turli fanlar, jumladan, tilshunoslik, axborot fani va hujjat aylanishi mutaxassislari o'rtasidagi hamkorlikni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, atamashunoslik va hujjatlar tahlili sohasi doimiy ravishda rivojlanib bormoqda, uning rivojlanishiga ko'plab tadqiqotchilar va amaliyotchilar hissa qo'shmoqda. Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida ish yuritish atamalarini o'rganish ko'p tarmoqli soha bo'lib, unda tilshunoslar, tarjimonlar, terminologlar, pedagoglar va turli sohalaridagi mutaxassislar ishtirok etadilar. Ushbu tadqiqot va tahlil ofis ishi kontekstida samarali muloqot, aniq hujjatlar va madaniyatlararo tushunishni ta'minlash uchun juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Suyarov O'zbek tilida Ish yuritish uslubiy qo'llanma, 7-bet, Namangan-2018
2. Alimov I., Ergashev F., Bo'taev A. Arxivshunoslik. – Toshkent. Sharq, 1997.- B.Z.
3. Ergashev Q., Takallum rishtasin chekma uzun... //Sog'lom avlod uchun, 2001.- №2. – B.20
4. Garfield, E. (1979). Iqtiboslarni indekslash: uning nazariyasi va fan, texnologiya va gumanitar fanlarda qo'llanilishi. Wiley
5. Omonov Q. Qadimgi hujjatlar leksikasiga doir // O'zbek tili va adabiyoti, 2014. - №6. – B.87
6. Omonov Sh. Eski turkiy rasmiy matnlar diplomatikasining qo'shni mamlakatlar hujjatchiligiga ta'siri // O'zbek tili va adabiyoti, 2017. - №6. – B.91-92
7. Rahmonov N. Turk xoqonligi. – Toshkent, 1993. –B.32.
8. Sodiqov Q. Ko'rsatilgan asar. – B.5.
9. Yuldashev I.J. O'zbek kitobchilik terminologiyasi: shakllanishi, taraqqiyoti va tartibga solish: Filol. Fan. D-ri... diss. Avtoref.-Toshkent. 2005. – B.11
10. Къера Э. Они писали на глине. - М., 1984, стр. 124. Muqaddima

⁴¹ Shmitz, K.-D. (2006). Xalqarolashuvning terminologiyaga ta'siri: Germaniya biznesi va boshqaruvi misoli. Jon Benjamins nashriyot kompaniyasi.